

MIT MOND NEKÜNK A VILÁG TITKAINAK BESZÉDES NÉMASÁGA ?

A kármerre tekintek, akármilyen is jut tudatomba s akármilyen is van tudatomban, minden, de éppen minden a világhoz tartozik. Persze úgy képzeljük, mindenki is azt hiszi, hogy előbb van a valóság s csak azután lesz belőle tudatvalóság. A valóság a *prius* és előfeltétele egyszersmind a tudat-valóságnak. Általában mindenki azt hiszi, hogy a lét megelőzi mindenképpen a gondolatot. Minden, ami csak létezik, teszi a világot. Minden, ami csak létezik. Tehát mindaz, ami rajtam kívül van és mindaz, ami én bennem van. Minden lét jelenti az egész világ létét.

A közönséges gondolkodás akkor, amikor létre, a világ létre gondol, igen könnyen arra a hiedelemre juthat, hogy minden lét voltaképpen az anyagot jelenti, hogy minden dolgok léte éppen az anyagi mindenséget jelenti. Ez első hallásra is igaznak látszik, különösen akkor, ha az objektív létet tekintjük igazi valóságnak s ha mindazt, ami szubjektív, amolyan árnyék-valóságnak, nem igazi valóságnak tekintjük. Persze ügyelnünk kell s különösen óvatosnak kell lennünk azzal az úgynevezett objektív léttel. Ha közelebbről szemébe nézünk ennek az objektív létnek, azt bizony, Hans Cornelius-szal szólva, könnyen a természetes (naturalisztikus) fogalmakból származó olyan dogmatikus felfogásnak kell tartanunk, ami minden bizonnyal legalább is még igazolásra szorul. Valójában elmondhatni, hogy az objektív lét, a szubjektumtól független lét, olyan valami, amiről nem a tapasztalat győz meg bennünket, hanem amit voltaképpen a gondolkodás garantál. Hogy vajjon ez a garancia is nem teljes mértékben szubjektív érvényű és szubjektív értékű is, azt ez alkalommal nem akarjuk tovább feszegetni. Azt a közismert igazságot azért mégis ide iktatjuk, hogy a dolgok nem jöhetnek-mehetnek be a tudatba, hogy a tudatban nem anyagi, még kevésbé objektív dolgok vannak; a tudatban legjobb esetben is csak a dolgoknak többé-kevésbé hű képei lehetnek. De bárhogyan is álljon ez a kérdés, ha nem vagyunk elfogultak, el kell ismernünk azt az igazságot, hogy az emberek általában azon a meggyőződésen vannak, — s e tekintetben lényegbevágóan alig változtat valamit a műveltség és tanultság foka — hogy minden lét igazában objektív lét s ennek végső valósága anyagi valóság. S az embereknek ezt az általános meggyőződését alátámasztják s ezért megerősítik, — bárha nem is bizonyítják be, amint ezt közönségesen hiszik az emberek, — az úgynevezett exakt tudományok.

Az emberek igenis azt hiszik, hogy aminek léte kétségbevonhatatlanul, azt mondhatni brutálisan érezteti létét, az az igazi valóság s az emberek azt hiszik, hogy az anyag és kizárólag csakis az anyag az, ami kétségbevonhatatlanul, azt mondhatni kizárólagosan, brutálisan érezteti velünk létét. Ez az a lét, amelynek valóságához valóban szó sem férhet.

Az anyag az, aminek létéhez mind a közönséges gondolkozás szerint, mind pedig a tudományos gondolkozás szerint szó sem fér. Ezzel szemben alig is lehet egykönnyen meglátni más létezőt s ha azt mondjuk, aminthogy különösen manapság sokan merik állítani, hogy a testi, anyagi valóság mellett igenis van más valóság is, aminek létét sem kétségbevonni, sem az anyagi valóságra visszavezetni nem lehet, úgy a legtöbb embernek az az érzése, hogy ezek a valóságok: — a lelki jelenségek, a rend, a törvényszerűség, a harmónia, de még az érvényesség maga is és az érvényes értékek — amolyan árnyékszerű léttel bírnak csupán, szemben az anyagi valósággal; ami vaskos objektív valóság létét arrogálja magának mindnyájunk szemében.

Csakhogy ami valóban brutálisan és le nem tagadhatóan érezteti létét, arról valójában nem tudjuk, hogy micsoda. Ha meg erre azt mondjuk, hogy ez a valami éppen az anyag, akkor azt a valamit az anyag elnevezésével jelöltük, de azért ez a közelebről meg nem határozható valami, ez a valóban teljes mértékben határozatlan X megmarad továbbra is teljes mértékben rejtélyes és határozatlan X-nek; igazában megmarad olyan soha meg nem fogható, soha fel nem fogható, valójában mindenkor érthetetlen objektumnak. — Mert mi is csak az anyag? Úgy mondják: mindaz, amit látunk, mindaz, amit hallunk, mindaz, amit tapintunk, mindaz, amit a szaglás és ízlés érzékszerveivel észreveszünk, általában mindaz, amit érzékszerveinkkel észreveszünk, mindaz, amiről érzékszerveink közvetítésével tudomást szerzünk. Az anyagi valóságról, az anyagról tehát érzékszerveink segítségével szerzünk tudomást. Az anyag, az anyagi valóság nem ez a tudomásszerzés maga, hanem az, amiről tudomást szerzünk. Hogy szerzünk tudomást a valóságról? Érzékszerveinkkel. Az anyagi valóságról az érzékszerveink értesítenek, tudósítanak bennünket. Igaz-e ez? Első hallásra igaznak látszik, de bizony csakis első hallásra, helyesebben első látásra — *prima vista* — és hozzátéhetjük: csak első felületes látásra látszik igaznak, mert igazában ez az állítás voltaképpen elképzelhetetlen *nonsens*. Érzékszerveink érzeteket nyújtanak nekünk. Az anyagi valóság, az anyag pedig semmiesetre sem akar csak annyira szolid valóság lenni, hogy ilyen illanékony és tűnékeny szubjektív érzetekké, szemléletekké és képzetekké váljék. Az anyag, az anyagi valóság kifejezetten objektív valóság akar lenni. S ilyen objektív valóság semmiesetre sem lehet semminő érzékszerv nyújtotta adat sem, de még az összes érzékszervek nyújtotta összes adatok sem, mert ezek valóban valamennyien szubjektívek. Az objektív léthez egyáltalában nem juthatunk el az érzékszervek közvetítésével. Lehetséges, hogy egyáltalában semmiképen sem juthatunk el az objektív léthez, de az egész bizonyos, hogy csupán csak az érzékszervek révén és csak az érzékszervek nyújtotta adatok révén semmiesetre sem juthatunk el semmiféle rajtunk kívül levő és tőlünk független objektív léthez. Az érzékszervek ugyanis, bármennyire legyünk is áthatva attól az igazságtól, hogy az objektív valóságról tudósítanak bennünket, igazában csak a mibennünk levő és tőlünk függő valóságról, tehát valójában

valóban minden ízében szubjektív valóságról tudósítanak, mert csak ilyenről tudósíthatnak bennünket.

Mégegyszer ismétlem, a gondolkozás az, ami garantálja az objektív létet, garantálja az anyagi valóságot is, amely valóság törvényeinek megállapításában, a fizikai jelenségek rendjében megnyilatkozó matematikai és fizikai rend és rendszeresség megállapításában az emberi ész talán a legnagyobb, és mindenesetre rendkívüli horderejű diadalát aratja. — És semmiesetre sem igaz az, hogy csak az *anyag* van, mert van valami módon *tér* és *idő* is — és igenis van a létezésnek rendje a térben s a történésnek igenis van rendje az időben. Van tér és van idő és van rend és rendszeresség, van *kauzalitás*, de van Én és van tudat is. És — és minden valóság tudatvalóság — és nem bizonyos, hogy a lét megelőzi a tudatot s talán az is lehetséges, hogy a tudat feltétele minden létnek.

Ha volnának is teljesen következetes materialisták, amint hogy valójában nincsenek ilyenek — és sohasem is voltak igazán, a vég-sőkig következetes materialisták, — ugyan hogy képzelnék az anyagból magából megérteni az egész mindenséget? Megérteni azt, amit közönségesen anyagi valóságnak tartunk — és mikép képzelnék a materialisták megérteni azt, amit közönségesen mindnyájan, — mondjuk: nem anyagi valóságnak tartunk? De hiszen az igazi materialista mindeneket visszavezet, helyesebben: mindeneket vissza akar vezetni, még helyesebben: mindeneket visszavezetendőkné tart éppen magára az anyagra, mert abból a feltevésből indul ki, hogy csak az anyagnak van léte. De erő nélkül, mivel nyilvánvalóan mozgás is van a világban, a materialisták sokra nem mennek, nem mennek pedig sokra az erőnek valami módon való feltételezése nélkül. De m o k r i t o s t ó l kezdve, ettől az első következetes — és talán a legkövetkezetesebb materialistától kezdve, avagy akár Thales től kezdve sem, ettől a nem tudatosan materialista színezetű gondolkozótól kezdve sem, akit jogosan legfeljebb is csak annyira lehet materialistának tartani, mint napjainknak egyébként művelt és tanult sok-sok átlagemberét, akik filozófiai iskolázottság nélkül valók. Az erő, az *energia* mindenképpen feltételezendő minden materialista világképben, vagy olyképpen, hogy valamiképpen azonos az anyaggal, vagy annak egyik talán legfontosabb tulajdonsága, vagy pediglen hogy valamiképpen állandó és elválaszthatatlan kapcsolatban van az anyaggal. Csak mellékesen akarjuk megjegyezni, hogy az erő, az energia, akárhogy is tekintjük is azt, nagyon, de nagyon olyasvalami, mint ami nem anyag.

De ha nem is törődünk ezzel az éppen nem jelentéktelen nehézséggel s ha a szembeötlő sok-sok mozgást — és a mindenben és a mindenütt mindig feltételezett mozgást megmagyarázandó az anyag fogalmától elválaszthatatlannak kell tartanunk az erő fogalmát, mondom, ha ezzel a nagy jelentőségű nehézséggel nem is törődünk, akkor is föl kell tételeznünk, meg kell látnunk, ha a szemünket kinyitjuk, még inkább akkor, ha az eszünket kinyitjuk, olyasmit is, ami igazán éppen minden egyéb lehet, csak anyag nem.

Lehetetlen, minden rendű és minden rangú materialistára nézve

is lehetetlen elképzelni azt, hogy semmi egyéb ne volna ezen a világon, csak anyag, — vagy akár csak anyag és erő. Hol van ez az anyag, hol van az egész világ, hol van mindaz, ami van, ha azt, ami van, akár csupán csak az anyagra, vagy ha csupán az anyagra és az erőre is leegyszerűsítjük? Hol van minden, hol vannak a létező dolgok, hol vagyok én, hol van a világ maga, hol van minden dolgok összesége? A kérdés merőben feleslegesnek látszik; aki kérdi ezt a kérdést, az nyomban meg is felel reá. Mindenki tudja, hogy minden, ami van, különösen pedig minden anyagi, testi valóság a *térben* van. Ezt igazán mindenki tudja, ez bizonyára semminemű nagy probléma nem lehet. Ezt nem vitatjuk, jóllehet a tér problémáját minden vonatkozásában egyik legmélyebb problémának és pedig egyik legmélyebb metafizikai problémának tartjuk. — De ha azt mindenki tudja is, hogy minden, ami van, különösen pedig minden anyagi, testi valóság a térben van, azt bizony senki sem tudja, el sem hiszi senki sem, hogy maga a tér anyag, anyagi, testi valóság lenne. Hogy mi a tér, ez nyilvánvalóan egyike a legnagyobb világrejtélyeknek, de semmiesetre sem lehet a tért anyagnak tartani. Pedig az bizonyos, hogy az anyagi dolgok térben vannak, a tér azonban nem anyag, még az anyagi dologgal való hasonlatot sem bírja meg. Bár trivialitás, de azért megemlítem az ismert lehetetlen hasonlatot és e hasonlat-hoz fűzött szellemes és mély értelmű reflexiókat. — Azt mondják, hogy a tér olyasvalami, mint egy nagy, nagyon nagy edény, — valóban nagyon nagy edénynek kell lennie — melybe a világ minden dolgai bele volnának helyezve, éppen mint valamely edénybe. — Aki ezt a hasonlatot először hallja, nagyon találónak tartja azt s mindenesetre azt hiszi, hogy szemléltető módon elébünk tárja — bárcsak hasonlatban — a való tényállást. Mindebből persze egy szó sem igaz. Az egész hasonlat valóban lehetetlen hasonlat, semmiképpen sem szemlélteti a való tényállást. Miképpen is tehetné ezt?

A tért edényhez, nagy edényhez, végtelen nagy edényhez hasonlítjuk. Igen ám, de ez a nagyság minden irányban végtelen, ez az edény olyan edény, amelynek sehol sincs vége, sehol sincs határa, ez az edény olyan edény, amelynek nincs oldala, nincs teteje, nincs feneke, ez az edény már valóban nem edény, hanem olyan valami, mint a semmi, létező semmi, létező nemlét, amint Kant szellemesen nevezte: *seiendes Unding*. A tér tehát annyira nem anyagi valóság, hogy a szemünk előtt semmivé illan el. De azért mégis csak van, mégis csak létezik valami módon. De semmiesetre sem úgy van és úgy létezik, mint a materia. De azért mindenesetre úgy van és úgy létezik a tér, hogy azt az anyagi valóság nem nélkülözheti, nélküle az anyagi mindenség kiterjedés nélküli volna s ezért az egész térben terpeszkedő anyagi valóság bele veszne „a tér negatíójá“-ba, a kiterjedés nélkül való matematikai pontba.

A tér mellett még van valami, valamiképpen létezik még valami, ami elválaszthatatlan az anyagi valóságtól, anélkül, hogy maga ilyen anyagi valóság lenne, anélkül, hogy akármilyen szofisztikus érveléssel is azt anyagi valóságnak lehetne tekinteni. Természetesen az *időről* van szó. Az időről, ami jó-mindnyájunknak intim ismerőse, jobb,

ismerősünk, mint a tér, mert közvetlenebb és intimebb vonatkozásban vagyunk vele, mint a térrel. Az időről már mintha azt mondhatnók, aminthogy mondották is róla, hogy az idő mi magunk vagyunk. A térhez is egészen közel érezzük magunkat, hiszen mint minden anyagi, testi dolog mi magunk is, amennyiben anyagi, testi dolog vagyunk, térben vagyunk, a testünk térben van. De a testiségünk maga nincs olyan intim közvetlenségben velünk, mint lelkiségünk, lelki jelenségeink, érzeteink, érzéseink, gondolataink, akarásunk, örömünk, fájdalmunk, lelkesedésünk s bánatunk . . . Mindez kefejezetten időben van. Testiségünk is, azon kívül, a mellett, hogy térben van, — időben is van s különösen minden változása a testiségünknek, növekedése, fejlődése, öregedése valóban szemléltető módon beszél nekünk az időről. De lelki lényünk az, amit tudatunkban megragadunk, annak minden mozzanata összeesik a tovaáramló, tova hömpölygő idővel. Ez a tova hömpölygő, tovaáramló időfolyam, amely tele van, amely azonos, úgy valahogyan, amint *Bergson* tanítja az én lelki jelenségeimmel, — ez vagyok én, ez az én igazi valóságom, ebben élek, ebben fejlődöm, ebben öregszem, ebben halok meg — és ez teszi lehetővé, ez létesíti a multat, a jelent és a jövőt — és ezért van az élőnek világában történet. De történet van nemcsak a szellem életében — és nemcsak az életben általában, de van mindenütt, ahol változás van még akkor is, ha ez a változás periódikusan visszatérő. Ahol változás van, ott van történet, ahol történet van, ott van mult, ott van időben való változás is, ott van idő is. A változó, állandó mozgásban levő anyagi mindenség a téren kívül időben is van, az idő pedig olyan valami, amiről semmiképpen sem lehet azt mondani, hogy anyagi valóság — valami, ami nélkül lehetetlen volna minden mozgás és minden változás; valami, aminek hiánya legalább is mozdulatlanná tenné az egész anyagi mindenséget.

Nem lehet elégszer ismételni és nem lehet eléggé követelni azt, hogy amikor minden dologokról, valóban az egész világról beszélünk, akkor tényleg minden dolgokra, az egész világra gondoljunk is. Rövidesen: ne csak az anyagi dolgokra, hanem a térre és időre, a rendre, a rendszerességre, a törvényszerűségekre is gondoljunk de gondoljunk a lelki jelenségekre is és gondoljunk a tudomány, a művészet, a vallás és filozófia alkotásaira is. Gondoljunk az ideálokra, gondoljunk az értékekre, gondoljunk a normákra — s általában mindarra, ami irányt szab s lendületet ad minden kulturtörékvésnek, — mindarra, ami végső elemzésben életre hívja és naggyá teszi a kultúrát. Lehetetlen azt mondanunk, hogy az öröm, a szenvedés, a gondolat nem valóságos létező valami, de az is teljesen lehetetlen, hogy ezek létét merőben materiális valóságnak fogjuk fel. Lehetetlen azt mondani, hogy a *Homerós Iliása* és *Odysseidája* nem létezik, de lehetetlen azt is állítani, hogy ezeknek a dolgoknak csak materiális létük van. — Bizonyára az is van abban a könyvben, amelyben nyomtatásban megjelent az *Iliás* és az *Odysseia*: és van ezeknek az igazán halhatatlan hőskölteményeknek materiális léte is az elmondásban, vagy felolvasásban és pedig mint levegő-rezgés, — de mindenki tudja, hogy *Homerós* halhatatlan alkotásai nem papírból és e papírra nyom-

tatott fekete betűkből és nem a levegő rezgéséből állanak, amint hogy Beethoven alkotása sem a papírlapra nyomtatott fekete kottákból és a levegő rezgéséből áll. Csak így jelenik meg annyiszor, amennyiszor. De a léte, az igazi léte jelentésben áll. De mint ilyen, igenis létezik, annyira létezik, hogy általa értékben gazdagabb lett az egész mindenség. Nem kell sokat vitatnunk, hogy Homeros nélkül szegényebbek lennénk, hiszen jól tudjuk, hogy minden elbeszélő, minden mesemondó az ő adósa, nem kell sokat bizonyítgatnunk, hogy Arany, Petőfi s Madách nélkül mennyivel szegényebbek lennénk, nem kell sokat bizonyítgatnunk, hogy Ráfael, Michel Angelo, Leonardo da Vinci, Shakespeare, Voltaire, Rousseau, Goethe, Kant... nélkül, azaz az ő általuk létesített alkotások nélkül mi magunk, az egész emberi lét, de maga a világ léte is szegényebb volna. Az erkölcsi zsenik pedig, akik valóban megmutatják az emberi haladás helyes irányát, egyenesen olyanoknak tűnnek fel nekünk, mint a világ legnagyobb világgosságai, akikben mintegy nyilvánvalóvá válik az emberi lét, sőt az egész mindenség értelme és célja is.

Arról, ami értékesébbé teszi a létet, avagy pláne ami nélkül értéktelenné kellene bélyegeznünk a létet, általában még sem lehet azt mondani, hogy nem létezik, avagy hogy nem tartoznék a világ létehez. De bizony hozzátartozik a világ létehez minden öröm, minden szenvedés, minden kulturalkötés, de minden antikulturális megnyilvánulás is, hozzátartozik a jóságnak, a gonoszságnak, az észnek és esztelenségnek, — a fantáziának s az örületnek minden alkotása. Igen, a való világhoz hozzátartozik az anyagi valóság világa is, de e mellett hozzátartozik minden, ami csak van: a fantázia alkotásai is, amelyek a lét világától már-már mintha a nem-lét oceanjába torcolnának.

*

Amit mostan amúgy hevenyészve papírra vetettem, az talán sokaknak különösen tetszhetik: hát lehet-e azt állítani, hogy Hófehérke, Csipkerózsika és Hamupipőke a valóságban léteznék? — De hát lehet-e azt állítani, hogy ezek a bájos mesék, ezek a mindnyájunknak kedves mese alakok nem léteznek, csakis annyiban, amennyiben materiális módon — mondjuk a mesekönyvben, papíron, nyomtatásban, képen — megjelennek. Az igazság az, hogy a világ tényleg sokkal nagyobb, mint ahogy azt gondolnánk, de sokkal nagyobb, mint ahogy arról akár a végtelennek matematikai fogalma némi fogalmat, némi halvány fogalmat nyújthatna nekünk. A világ oly nagy, hogy azt képzeletünkkel sem tudjuk átölelni. Fantáziánk és fantáziánk minden alkotása, minden szeszélye és szertelen játéka igenis benne van a világban, de a világ végét, a világ végső határát a fantázia sem éri el. Mindenesetre legalább is érinti az igazságot az a tanítás, amely a világ lényegét éppen a fantáziában látja, ami némi sejtést nyújthat nekünk azokról a valóban végtelen lehetőségekről, amikkel a mindenség a maga tér- és időbeli végtelenségében emberi fantáziánkat elkápráztatja.

Amit már nem egyszer leírtam, most megismétlem: a világ dolgai, még helyesebben: a világ titkai beszédes némaságba vannak burkolva. A világ dolgai első pillanatra némák s úgy látszik nemcsak nem tudnak beszélni, de nincs is mondanivalójuk. De ez nem igaz, nem igaz pedig még a látszat jogán sem. A világ dolgait, a mindenséget bármennyire alábecsülnők is és bármily kevésre értékelők is azt, olyas valaminek legalább is kell tartanunk, mint valamely műalkotást. Aminthogy valójában a világ minden bizonyos műalkotás is és pedig a legnagyobb és legnagyobb-szerű műalkotás, bizonyára a lehető legnagyobb-szerű és legmagas-zosabb műalkotás. S ha elhisszük, mert tapasztaljuk és tudjuk is, hogy minden műalkotás különböző emberhez különböző nyelven szól, úgy el kell hinnünk, mert tapasztaljuk, de meg tudjuk is, hogy a világ rejtélyes némasága beszédeessé válik, mihelyt tekintetünket, szemünket, eszünket, egész lényünket feléje fordítjuk és kitérjük előtte. Ha ezt tesszük, akkor állandóan szünet nélkül megismétlődik a *pünkösd-i csoda*: a világ kilép rejtélyes némaságából, amelybe burkolva volt — s beszédeessé válik — s beszél önmagáról mindenkinek a maga nyelvén: akinek füle van, hallja. Beszél pedig különböző nyelveken fejlettség, kulturfok, látás és belső látás után igazodó különböző nyelveken. Az ismert élőlények közül bizonyára valamennyi számára van mondanivalója a világnak, nekünk embereknek valamennyiünknek külön-külön is sokat — igen sokat mond a világ. De mert mindenki különbözik mindenki mástól, azért hozzánk valamennyiünkhöz külön-külön, azt mondhatnám saját egyéni nyelvünkön szól a mindenség. Minden egyes embernek más és más képe van a világról, minden egyes embernek más és más világképe van, egészen helyesen, az egész igazságot egyszerű, bár paradox módon kifejezve, azt kell mondanunk, hogy valójában minden egyes embernek más és más világa van. De azért ezek a különböző emberek különböző világai, ezek a különböző világképek, mégis hasonlóak lesznek egymáshoz, annyira hasonlóak, mint amennyire az emberek minden különbözőségük dacára mégis csak hasonlóak egymáshoz.

De a világ szemléletének bizonyos nagy, átlagos típusai is vannak. Ez azt jelenti, hogy a világot bizonyos nagy szempontok, bizonyos olyan szempontok szerint szemlélhetjük, amelyek első pillanatra mintha kizárnának, lehetetlenné tennének minden más szemlélődési módot. Legalább három ilyen szemlélési módról akarunk szólni. Az elsőt logikainak akarjuk nevezni, a másodikat aesthetikainak s a harmadikat etikainak.

A világ olyan valami, amiben van logika, a lét olyan valami, ami valaminő intim viszonyban, talán éppen a lehető legintimebb viszonyban: az azonosság viszonyában van a gondolattal, a *logos*-szal, az ésszel. A filozófiai problémák legmélyebbike ez a kérdés, egyszersmind legrégebb és legmélyebb filozófiai megsejtése és meglátása ez az emberi gondolkodásnak. Talán az egész filozófia nem is egyéb, mint ennek a geniális megsejtésnek, ennek az emberfeletti meglátásnak, ennek a minden létet átkaroló igazságnak a kifejtése

— és talán minden tudomány a maga összességében is csak ennek a minden létet átkaroló igazságnak kifejtése.

A logikának, a logosznak mindeneket átható erejét tanítja már az antik filozófia is — és azóta is többen meglátták és átélték ezt az igazságot. Ennek az igazságnak ad kifejezést nagy emphasisissal Hegel is, akinél szebben és magasztosabban senki sem fejezheti ki meggyőződését, nemcsak azáltal, hogy azt állítja, hogy minden valóság ésszerű és minden, ami ésszerű, valóság, hanem azáltal, hogy magasztos ünnepélyességgel azt tanítja, hogy a logika magát Istent ábrázolja, amilyen az Isten örökkévaló mivoltában, a természetnek és a véges szellemnek teremtése előtt.

Ugyanezt a gondolatot fejezi ki a természetre vonatkoztatva a szertelenséget kerülő természettudományi józansággal Herbert Spencer is. Amikor azt mondja: „Akár van még egy más kinyilatkoztatás, akár nincsen, a természettudomány valóban kinyilatkoztatás, — folytonos feltárása a világ-egyetem szilárd rendjének“, — akkor voltaképpen Spencer is deklarálja (a világegyetem szilárd rendjében pillantván meg) a logikumnak a világban való örök, megingadhatatlan uralmát.

Ma már, úgy körülbelül mindnyájan tudjuk, a filozófiai, a tudományos gondolkozás a nagy tömegeknek szilárd meggyőződésévé tette azt a gondolatot, hogy a világot, a mindenséget alkotó jelenségekben rend van, amely rendet logikai formában ki lehet fejezni. A világ tehát mindenesetre olyan képet nyújt nekünk, amely logikainak mondható annyiban, amennyiben logikai kifejezésre alkalmas. A természettudományok óriási eredményei s a természet törvényeinek, a természet rendjének matematikai megfogalmazása, matematikai formulákban való kifejezése élő és megcáfolhatatlan bizonyítékát szolgáltatja annak az igazságnak, hogy a világ dolgaiban, a minden-ség jelenségeiben logikai rend van, hogy tehát a világnak egyik ábrázata, — némelyek szerint a világnak egyetlen ábrázata, — logikai rendet tükröz vissza.

Ez az egészen tudományos felfogásnak is az álláspontja. S az egészen tudományos felfogás úgy gondolja, hogy ez a világnak az egyetlen igazi ábrázata, s minden más ábrázata a világnak legalább is nem adaequat, nem igazi, vagy legenyhébben szólva: nem tudományos. De azért a világ minden időben és minden népekhez más nyelven is szólt, nemcsak a logika nyelvén, — s hozzá tehetjük azt a sokak meggyőződését is, hogy ebben a másik fajta megnyilvánulásában is, bár első hallásra különösen hangzik, szintén a világ igazi, belső lényege tükröződik vissza, ez jut kifejezésre.

A logikai képe a világnak, a tudományosan képzettek szemében a világnak igazi képe már azért is, mert hiszen maga az igazság is olyan valami, ami kellős közepén van minden logikai problémának és egyben minden logikai gondolkozásnak is, hiszen egészen bizonyosan helyes a logikának az a meghatározása, amely szerint a logika éppen az igazság elmélete. De a világ azért még sem vonható egyedül a logikai, akár a legcentrálisabb, legértékesebb logikai kategória alá sem. A világ azonkívül, hogy rendet, logikai-matematikai-fizikai rendet

árul el, amely rend tudományos tételekben komprimálható, azonkívül olyasmit is mutat nekünk magából, ami már nem a tudományos megismerés körébe tartozik, de ami azért mégis a mindenség lényegéről mond el nekünk intim részleteket. A világot tekinthetni mint esztétikai jelenséget is, a világot a maga egészében igenis úgy is tekinthetni, mint ami nem az Igaz, hanem a Szép kategóriája alá vonható. A világban tagadhatatlanul a Szép is kifejezésre jut. S ha lehet a világot a logikai-matematikai-fizikai rend kifejezésének tekinteni, — ha végső elemzésben joggal lehet a világot a gondolat, a logikum kifejezésének, végső elemzésben tehát joggal lehet az egész univerzumot „gondolatrendszernek“ tekinteni, úgy nem kevésbé jogosan tekinthetni a világot „műalkotásnak“, amelyben végső elemzésben a Szép nyilatkozik meg. A Szép, amely sokak szemében méltán riválisa lehet az Igaznak.

A világ szépségét bizonyára minden időben, minden népek felismerték s a Szép megvalósítására is valószínűleg minden időben minden népek törekedtek is. *Homo sum humani nihíl a me alienum puto.* A humanumhoz bizonyára minden időben és minden népeknél hozzátartozott a Szépnek értékelése s a Szépnek emberi alkotásokban való megvalósítása. De azért mégis joggal nevezhetni különösképpen görög gondolatnak, görög érzésnek, görög sejtésnek a szépségnek azt a mélységes, magas és magasztos értékelését, amely már-már minden dolgok lényegének is, mintegy minden dolgok legbelőbb magvának is, mintegy végső világ-principiumnak magát a Szépet ismeri el, aminek külső, nekünk embereknek való megnyilatkozása lenne az egész mindenség. A görögök büszkén mondhatták, egész kulturájuk permanens módon ismétli is büszke állításukat:

φιλοκαλοῦμεν μετ'εὐτελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας. „Szeretjük a szépet cicoma nélkül és filozofálunk elpuhultság nélkül.“

A mindenségnek harmóniáját és szépségét talán mindmostanig a görögök látták meg és élték át legmélységesebben. Legmélységesebben átélve a világ szépségét, saját életükből is műalkotást akartak csinálni. Harmóniára, a lélek derűs, megingathatatlan nyugalma törekedtek. Ezt célozza az *ataraxia*, ezt célozza az *apatheia*. — És ezt célozza mindenekelőtt és mindenekfelett a természettel összhangban s a *logos*-szal összhangban való élet — s ez jut kifejezésre a *kalokagathia* görög eszményben is. Közben megalkották fölül nem múlható, de utól sem érhető művészetüket — s megmutatták, mikép kell szépen élni és szépen meghalni. Filozófiájuk pedig — szintén műalkotás, az emberi szellemnek talán éppen legnagyobb szerű műalkotása. Filozófusaik majdnem mind istentől ihletett vatesek, akik nem véletlenül és nem is csak mellékesen a művész szemével nézik a mindenséget s az emberi életet is, úgy, amint ezt a görög geniusz mindig tette is nemcsak a költészetben, hanem a mythológiában is. A szépnak mint világprincipiumnak fölismerése bizonyára kifejezetten görög gondolat. Helyesen jegyezték meg, hogy a *Platon* elméjében három eszme küzd egymással az elsőbségért, a *lét* eszméje, a *szép* eszméje és a *jó* eszméje. Mint tudjuk, a *jó* eszméje diadal-

maskodik Platonnál, mert a jó eszméje felette van minden eszmének, felette van magának a létnek is. De azért, annak készséges elismerése mellett, hogy igenis, ez a helyes megoldás — és annak elismerése mellett, hogy ez az igazán platonikus megoldás, annyit mégis el kell ismernünk, hogy a szép eszméjének versengése az elsőbbségért Platonhoz, a nagy görög költő filozófushoz méltó marad az idők beteljesedéséig.

A világ lényegének a széppel való azonosítása csendül ki Plotinosz ama tanításából is, amely szerint a rút idegen Istentől s a természetből és ellensége is nekik. Az újkorban különösen írók és művészek képviselik azt az álláspontot, hogy a világ teljesen mint műalkotás, tehát a szépség szempontjából tekintendő. Közismert a Schopenhauer tanítása, amely szerint „a világ testet öltött zene“. A mindenség esztétikai felfogását, amely felfogás napjainkban sokak lelkében megértő és helyeslő visszhangra talál, Nietzsche fejezte ki leghatározottabban és legszélsőségesebben, amikor nagyhatású ifjúkori művében azt mondja, hogy a létnek s a világnak csak mint esztétikai jelenségnek van örök létjoga.

Bizonyos, hogy a világ szép. Tagadhatatlan, hogy mindent, ami a világon van s a világon történik, esztétikai kategória alá vonhatni, — egészen a borzalmasságokig mindent, éppen mindent. Jól tudjuk, hogy a nap fölkelte és a nap lenyugta olyan tünemény, amely a tudóst és a művészt egyaránt joggal érdekli s mindkettőnek igaza van akkor, amikor a maga szempontjából és pediglen kizárólagosan ebből a szempontból figyeli meg a nap fölkelését s a nap lenyugtát. S általában az egész világnak szemléletére jogosnak tartjuk mind a logikai, mind az esztétikai szempontokat.

*

De mindez nem elégít ki bennünket. Ebbe a világba nem tudjuk behelyezni az embert, az emberi sorsot, aminek etikai jelentősége van, aminek okvetlenül és minden időben ilyen jelentőséget tulajdonítottunk. Ez a világ még alapja, még hordozója sem lehet a kulturának, aminek nyilvánvalóan etikai alapja van s ami nyilvánvalóan, — ha talán nem ritkán kanyargó kerülőkön keresztül és gyakori eltévelyedések után is, — mégis egészen biztosan etikai célt szolgál. Nem hisszük, hogy a világ csak azért van, hogy benne logikai, matematikai és fizikai rend, rendszeresség, törvényszerűség nyilatkozzék meg, aminthogy azt sem hisszük, hogy a világ azért van, hogy benne és általa a Szép megvalósuljon. A létnek s a világnak sem mint logikai jelenségnek, sem mint esztétikai jelenségnek nincs örök létjoga. Lehetetlen, nem bírunk belenyugodni abba, hogy ez így legyen. S ez így van a mikrokozmoszban is. Az ember — mondjuk az egészséges ember, vagy Nietzsche kifejezésével: a testben és lélekben derékszögű ember — nem mint fizikai jelenség értékes; nem is a szép ember, a tökéletes külső és a tökéletes arányosság megvalósítója az igazán értékes ember, akiért érdemes embernek lenni; hanem az erkölcsileg derék ember az, akinek léte értékes, kívánatos, aki-

nek a világon örök létjoga van. Az ember legfejlettebb eszméleti fokon minden lét végső okát és alapját, magát az Istent is ethikai lénynek fogja fel, akinél az egész fizikai világrend átugrásával ethikai menedéket keres és talál. Isten tökéletessége hiányos, tökéletlen, elképzelhetetlen lenne ethikai tulajdonságok nélkül: ha nem lenne ethikai lény. Lehetetlen, hogy ne lenne jó az Isten. Lehetetlen, hogy ne az igazságosság, hanem az igazságtalanság lenne a világ ura. Ez akkor sem volna elképzelhető és lehetséges, ha minden tapasztalattunk is ezt és csak ezt bizonyítaná. A mindenség végső törvényeinek nem logikainak, nem esztetikainak, hanem *ethikaiaknak* kell lenni. Ez olyan követelmény, amelytől kénytelen az emberi gondolkodás a mindenség értékét és általában minden értéket föltételezni.

Ha azt kérdezzük: mi az, ami van? — akkor erre a kérdésre alig feleltünk valamit, ha azt mondjuk, hogy az anyag az, ami van. Az anyag olyasvalami, ami csak a tudat révén ismerős nekünk, mint valami ismeretlen X, amely nem szilárd és nem megingathatatlan s ami térben és időben van s aminek működése az okság keretében folyik le. De törvényszerűség van az anyag működésében, törvényszerűség van a világ minden jelenségeiben. A világegyetemben igenis szilárd és megingadhatatlan rend van. Ha a világ összes jelenségeihez tudatunkkal közeledünk, akkor beszédesé válik nekünk a mindenség s elárulja nekünk titkait, amelyek közül bizonyára az a legnagyobb és legértékesebb, hogy a létnek s a világnak csak mint ethikai jelenségnek van örök létjoga. Az anyag, a logikai, a matematikai, a fizikai rend, de meg a mindenségnek az esztetikai jelensége is csak külső kerete és legfeljebb csak symboluma lehet az igazi értéknek, az ethikai értéknek, amely egyszerűs mind értelmét és célját s így örök létjogát alkotja a mindenségnek.

Mi az, ami igazán szilárd és megingadhatatlan a mindenségben? Talán a rejtélyes és érthetetlen anyag, ami bármennyire szilárdnak, megingadhatatlannak és objektívnek tessék is — végső elemzésben mégis csak a tudattól föltételezett, homályos és bizonytalan elgondolt valami. Az anyagnál szilárdabbnak és megingadhatatlábbnak látszik maga a rend, a törvényszerűség, a világ rendje, maga a világrend.

*

Legmélyebb, valóban szilárd és megingadhatatlan meggyőződésünk szerint a világrend nem mint fizikai, de nem is mint esztetikai-világrend, hanem csakis mint *ethikai világrend* létjogosult.

A fizikai világ csupán külső kerete az esztetikai világ talán symboluma csak a mindenség legmélyebb, legvégső, minden lét és történés értelmét és célját felfedő lényegének, amely legmélyebb és legvégső lényegnek, emberi tudásunk és emberi hitünk szerint: ethikainak kell lenni.

Ezt mondja nekünk a világ dolgainak, a világ titkainak beszédes némasága. Ezt visszhangozzák nekünk minden irányból a világ minden dolgai és minden történései. Akinek füle van, hallja.

(Budapest.)

Bárány Gerő.